

86.3
Г 568

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Гнот Соломія Іванівна

УДК 281.5 "1921/1939"

**ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
у 1921 – 1939 рр.
(за матеріалами Галицької митрополії)**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЛЬВІВ – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
Малик Ярослав Йосипович,
Львівський регіональний інститут
державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України,
завідувач кафедри європейської інтеграції і права

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Трофимович Володимир Васильович,
Національний університет “Острозька академія”,
завідувач кафедри історії

кандидат історичних наук, доцент
Пилипів Ігор Васильович,
Івано-Франківський інститут менеджменту
Тернопільської академії народного господарства,
завідувач кафедри загальноекономічних та
гуманітарних дисциплін

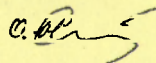
Провідна установа: Інститут історії України НАН України (м.Київ),
відділ історії України 20-30-х рр. XX ст.

Захист відбудеться “21” січня о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м.Львів, вул. Університетська, 1, тел. 96-47-71)

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м.Львів, вул. Драгоманова, 5)

Автореферат розісланий “ 20 ” грудня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент *

Сухий О.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З часу здобуття Україною незалежності релігія почала відігравати помітну роль у житті нашої держави. Сьогодні, коли радянська ідеологія зазнала краху, великого значення на шляху духовного відродження України набуває релігія як форма суспільної свідомості та церква як важливий інститут громадянського суспільства.

Намагаючись заповнити прогалини у цій сфері, сучасна історична наука поступово відтворює цілісну картину місця і ролі Греко-католицької церкви (ГКЦ) в суспільному житті. З огляду на це актуальним є дослідження добродійної діяльності церкви у міжвоєнний період. Національне життя галицьких українців в умовах Польської держави перебувало під вагомим впливом ГКЦ. Її роль у процесах національного усвідомлення, збереження власної ідентичності, всебічних проявів культурного, політичного і економічного життя виявилася хоч і не визначальною, зате надзвичайно важливою. ГКЦ стала на той час виразником духовних і матеріальних інтересів українців Галичини. В умовах відсутності української державності Греко-католицька церква перебрала на себе ряд суспільних функцій, що не стосувалися діяльності суто релігійної організації. Всебічне наукове дослідження цієї теми дозволить з'ясувати функції ГКЦ у міжвоєнний період.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з наукового, теоретичного та практичного значення проблеми, враховуючи недостатній рівень її вивчення, використавши неопубліковані джерела, публікації документів та матеріалів, автор поставила за мету провести: всебічне та об'єктивне дослідження всіх форм і напрямів добродійної діяльності ГКЦ, що охоплювали сфери соціального захисту населення, охорони здоров'я, культури, науки; аналіз благодійної допомоги ГКЦ.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясувати джерела, об'єм і характер добродійної допомоги ГКЦ;
- розкрити діяльність чернечих об'єднань, релігійних товариств, духовенства, спрямовану на організацію соціального захисту галицьких українців у міжвоєнний період;
  - висвітлити роль церкви у процесі підтримки світських науково-освітніх осередків у Галичині та за її межами, допомогу церковним навчальним закладам;
  - проаналізувати виховну роботу греко-католицького духовенства серед українських молодіжних організацій;
  - дослідити роль церкви у підтримці культурно-просвітніх товариств, видавничої та бібліотечної справи, збереженні пам'яток матеріальної культури;
  - показати внесок ГКЦ в розвиток української науки та мистецтва;
  - простежити еволюцію основних напрямів добродійної діяльності ГКЦ у складі Польської держави у 20-х – 30-х роках ХХ ст.

Об'єкт дисертаційного дослідження – добродійна діяльність Греко-католицької церкви у міжвоєнний період.

Предмет дослідження – основні форми та напрями добродійної допомоги Греко-католицької церкви різним верствам та соціальним групам населення.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період з березня 1921 р. до вересня 1939 р., який характеризується своєрідністю суспільно-політичного і релігійного розвитку Західної України у зв'язку з входженням до складу Польської держави. Нижня хронологічна межа пов'язана з підписанням Ризького договору, за яким Східна Галичина залишалася за Польщею. Верхня зумовлена вступом радянських військ на територію Західної України та встановлення там радянської влади.

Географічні рамки роботи охоплюють територію Галицької митрополії – сучасні Львівська, Івано-Франківська, центральна і південна частини Тернопільської області України, південно-східна частина Підкарпатського воєводства Республіки Польща.

Методологічну основу дисертації складають принципи історизму, об'єктивізму, соціального підходу до висвітлення теми. При розв'язанні конкретних дослідницьких завдань автор застосувала такі методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, метод систематизації та класифікації документальних даних. У сукупності перелічені методи стали важливим механізмом для розкриття поставленої мети, сприяли кращому розумінню добродійної діяльності Греко-католицької церкви у складі Польської держави в міжвоєнний період.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що в ній:

- вперше здійснено аналіз добродійної діяльності Греко-католицької церкви у зв'язку з соціально-економічними і політичними змінами у Польській державі в 20-х - 30-х рр. ХХ ст.;
- досліджено систему заходів духовенства, чернечих об'єднань, церковних товариств, спрямованих на організацію соціального захисту галицьких українців, представників інших релігійних конфесій;
- охарактеризовано добродійну діяльність ГКЦ в галузях охорони здоров'я, освіти, науки, культури;
- висвітлено фінансово-господарську діяльність церкви у міжвоєнний період, що дозволяє з'ясувати джерела та об'єм матеріальних фондів для здійснення благодійницьких заходів;
- введено до наукового обігу значний масив архівних матеріалів, який дозволив розв'язати поставлену проблему.

Положення, що виносяться на захист:

- 1) упродовж 1920-х – 1930-х рр. Греко-католицька церква виступила ініціатором створення мережі опікунсько-виховних дошкільних закладів. Її підтримкою заручились найбільш знедолені верстви населення різних конфесій, кількість яких у міжвоєнне двадцятиріччя стрімко зростала;

2) допомога церкви в галузі освіти виявилась у матеріальній підтримці молоді в українських світських і церковних закладах різних типів як в Галичині, так і за її межами;

3) опікуючись молодіжними спортивними організаціями, представники церкви виховували громадян, вірних своїй етнічній приналежності, захищали підростаюче покоління від впливу урядової концепції однонаціональної унітарної Польської держави;

4) у міжвоєнний період верхівка ГКЦ розглядала допомогу в галузях культури та науки вагомим внеском у справу збереження історичної пам'яті й національної свідомості українського народу;

5) фінансова допомога церкви мала суттєве значення для відновлення діяльності культурно-просвітніх товариств, книговидавництва та преси, комплектації та утримання бібліотечних фондів;

6) церква акцентувала увагу українських митців на потребі яскраво вираженого національного характеру художніх творів, їх опертя на давні українські мистецькі традиції, потребу утривалення таким чином історичної пам'яті суспільства та його розвитку на власних підставах, без сліпого слідування запозиченням;

7) у 20-х - 30-х рр. ХХ ст. Греко-католицька церква цікавилася справами української науки й підтримувала її розвиток. Контакти духовенства з науковою світською громадськістю зосереджувалися навколо діяльності Наукового товариства імені Шевченка. Окремі представники ГКЦ вели власні наукові дослідження, були дійсними членами НТШ, Богословського наукового товариства.

Науково-практична значимість роботи полягає в тому, що нагромаджені в ній фактичний та теоретичний матеріал, зроблені висновки доповнюють наукові знання з історії церкви. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки узагальнюючих наукових праць з історії України і церкви міжвоєнного періоду, відповідних довідників, енциклопедичних видань, розробки спецкурсів з новітньої історії України, при проведенні семінарських занять. Матеріалами дисертації можуть скористатися історико-краєзнавчі музеї, громадські організації.

Зв'язок роботи з планами наукових досліджень. Дисертацію виконано у відповідності із планом науково-дослідної роботи кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені І.Франка.

Апробація дослідження відбулася шляхом обговорення на засіданні кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені І.Франка. Основні положення дисертації викладені у дев'яти наукових публікаціях, доповідях, виголошених на чотирьох наукових конференціях: XI, XII Міжнародних наукових конференціях "Історія релігій в Україні" (Львів, 2001, 2002), науково-практичній конференції "Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи" (Львів, 2001), Другій науковій краєзнавчій конференції "Історичні пам'ятки Галичини" (Львів, 2002).

Структура дисертації. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із вступу, основної частини (чотири розділи), висновків, списку використаних джерел і літератури, який налічує 445 найменувань, словника релігієзнавчих та богословських термінів. Загальний обсяг становить 213 сторінок (з них 172 сторінки основного тексту).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об'єкт та предмет дослідження, методологічну основу, мету та завдання роботи, сформульовано наукову новизну, практичне значення дисертації.

У **першому розділі дисертації “Історіографія проблеми та джерельна основа дослідження”** розглянуто і проаналізовано стан наукової розробки теми та джерельну базу роботи.

Проблема наукового дослідження добродійної діяльності Греко-католицької церкви у міжвоєнний період практично не вивчена сучасною українською історичною наукою. Відсутність глибоких досліджень можна пояснити незацікавленням у повноцінному вивченні діяльності церкви в роки тоталітарного режиму. Розвиток та нагромадження історіографічного матеріалу по даній темі можна поділити на три періоди.

Перший охоплює міжвоєнний час. Про добродійну діяльність Греко-католицької церкви вперше почали писати її ієрархи, що й стало особливістю цього періоду.

Праці, опубліковані в збірнику на честь 25-річної діяльності Національного музею у Львові, висвітлюють роль греко-католицького духовенства у формуванні музейних збірок. Серед них – статті В.Волицького, І.Гургули, І.Свенціцького, І.Чорняка.

У монографічних дослідженнях Д.Великановича, І.Герасимовича, Г.Герасимовича, П.Рогатинського, К.Федоровича увагу зосереджено на ролі Греко-католицької церкви в організації українських навчальних закладів.

Робота Л.Цегельського позитивно висвітлює соціальну політику глави Греко-католицької церкви.

Перебування західноукраїнських земель у складі Польської держави негативно відбилося на ширшому висвітленні проблеми в історіографії. Студії на цьому етапі обмежені і незначні.

Другий період у розвитку історіографії проблеми окреслюємо 40-80-ми роками ХХ ст. У зв'язку із офіційною забороною діяльності Греко-католицької церкви в Радянському Союзі в 1946 р. об'єктивне висвітлення її історії стало неможливим. Радянські дослідники у своїх працях тенденційно висвітлювали питання, пов'язані із оцінкою діяльності греко-католицького духовенства. Добродійна діяльність церкви не була об'єктом вивчення радянської історіографії. До типових представників радянської історичної школи належать С.Дагиленко, В.Добричев, К.Дмитрук, П.Петляков, О.Уткін, А.Шиш.

Характерною ознакою праць перелічених авторів було утвердження в свідомості читача негативного стереотипу ставлення до діяльності церкви. Така позиція в історіографії зберігалася аж до розпаду СРСР.

У той же час зарубіжні дослідники не залишилися байдужими до церковної проблематики, заповнивши прогалини у тематиці, яку оминали радянські історики. Початок беатифікаційного процесу над життям А.Шептицького у 1958 р. при римському вікаріаті сприяв виходу у світ монографічних праць, статей, присвячених позитивному висвітленню суспільно-політичної діяльності А.Шептицького. Чимало істориків у діаспорі, серед яких: О.Кравченко, В.Лаба, М.Марунчак, М.Островерха, І.Гриных, розглядали окремі аспекти добродійної діяльності у своїх дослідженнях.

В 1960-х роках із відновленням Українського Наукового Богословського Товариства та з утворенням 1963 р. в Римі Українського католицького університету ім. Климентія Папи діяльність Римського наукового осередку розширюється. Історію Богословської академії у Львові, роль митрополита А.Шептицького в розвитку національної культури висвітлено у збірнику "Світильник істини".

Біографічні дослідження, серед яких праці С.Барана, І.Боднарука, В.Дорошенка позитивно висвітлюють діяльність глави Греко-католицької церкви. Р.Осінчук, В.Мудрий зосереджували увагу в статтях на висвітленні діяльності глави церкви, спрямованої на створення сприятливих умов для лікарського обслуговування як українського населення, так і осіб інших національностей. Допомогу митрополита товариству "Просвіта" висвітлив П.Петрик.

Д.Герчанівський, Я.Пастернак проаналізували добродійну діяльність духовенства у процесі проведення археологічних розкопок на теренах Станіславщини.

Добродійність греко-католицького духовенства на теренах Перемишльської єпархії висвітлив П.Голинський.

П.Шкурат розглянув питання про становище дітей воїнів армії УНР, які опинилися в Перемишлі, а згодом потрапили під опіку А.Шептицького.

Діяльність Греко-католицької церкви цікавила і польських дослідників Б.Кумора і З.Обертинського, А.Зембу, М.Папержинську-Турек, Е.Пруса, Т.Сліву, С.Стемпня. Вирізняється з-поміж інших негативним висвітленням діяльності Греко-католицької церкви праця Е.Пруса, де використано посилання на дослідників радянської епохи – В.Добричева, С.Даниленка, К.Дмитрука.

Багатогранна добродійна діяльність А.Шептицького висвітлена у збірнику доповідей за редакцією П.Магочі. До статей, які присвячені проблемі добродійної діяльності церкви, належать дослідження Б.Казимири, М.Мудрак, Б.Прочко, С.Редліха, А.Слюсарчук-Сірки, Р.Тожецького. Праці зарубіжних вчених є змістовними, відрізняються від попередніх робіт, широким залученням до наукового обігу архівних матеріалів, частина з яких є досі недоступна вітчизняним історикам.

Із здобуттям у 1991 р. Україною статусу незалежної держави в суспільстві відбулися радикальні зміни. Греко-католицька церква перейшла з “катакомбного” на легальне становище. В розвитку історіографії наступив третій період. На зміну заідеологізованій історичній літературі приходять виважені наукові дослідження як українських, так і зарубіжних авторів. Першою спробою об’єктивно висвітлити соціально-економічну, релігійно-церковну діяльність митрополита Андрея стала брошура В.Іванишина. Привертає увагу стаття М.Гайковського присвячена висвітленню добродійної діяльності А.Шептицького у післявоєнній історіографії.

Вагомий внесок у вивчення історії Греко-католицької церкви міжвоєнного періоду зробили автори досліджень, опублікованих у журналі “Київська Церква”: І.Головацький, М.Горошко і В.Дудок, О.Сидор, Л.Тимків, І.Чорновол.

Серед публікацій сучасних дослідників про добродійну діяльність церкви йдеться у працях С.Гелея, Л.Геник, О.Красівського, Я.Малика, В.Марчука, Н.Матлашенко, М.Новиченко, В.Перевезія, І.Пилипіва, Д.Степовика, О.Сурмач, І.Суровцевої, Л.Тиміш.

Окремі аспекти церковної історії розглядалися в кандидатських дослідженнях М.Бандрівського, А.Васьківа, Г.Гладкої, І.Мищишин, В.Перевезія.

Висвітленню проблеми діяльності Греко-католицької церкви в період митрополитства А.Шептицького присвячений розділ, написаний М.Гайковським у багатотомному київському виданні “Історія релігії в Україні”.

Добродійна діяльність церкви висвітлювалася фрагментарно у працях: В.Бадяка, Г.Білавич і Б.Савчука, Л.Волошин, В.Ленцика, П.Мельничука, І.Паславського, Б.Савчука, Б.Трофим’яка. Загальну характеристику епохи дають дослідження А.Колодного і П.Яроцького, В.Кондратюка і О.Зайцева, М.Кугутяка, К.Панаса, М.Швагуляка.

Історія Греко-католицької церкви не залишила байдужими зарубіжних дослідників на сучасному етапі. Політична відлига у Польській державі сприяла початку серйозних розвідок. Науковці отримали змогу відійти від ідеологічних норм, встановлених комуністичним режимом. Об’єктивно висвітлили добродійну діяльність Греко-католицької церкви праці А.Земби, Д.Іванечка, О.Колянчука, С.Стемпня, Р.Тожецького.

Отже, вивчення добродійної діяльності Греко-католицької церкви носить фрагментарний характер та не дає цілісної уяви про її роль у суспільному житті.

Джерельною основою дисертації стали опубліковані і неопубліковані матеріали, які можна поділити на такі групи: опубліковані збірники матеріалів і документів, документальні матеріали періодичної преси, мемуари, архівні документи. Важливим джерелом є статистичні збірники бюджетів гміни Львова, звіти з діяльності ради товариств “Захист ім. митрополита Андрея гр. Шептицького для сиріт” у Львові, “Рідна школа”, управи Національного музею. Наукова цінність цих матеріалів полягає у тому, що вони дозволяють визначити

розміри державної допомоги, яка виділялася для українських опікунських, культурно-освітніх установ.

Збірники офіційних даних про стан релігійних громад Львівської, Станіславської, Перемишльської єпархій – шематизми містяться статистичні дані про кількість дітей у притулках під опікою церкви, чернечих об'єднань, товариств, які займалися доброчинністю.

Статути релігійних товариств, опубліковані у 1930-х роках, дозволяють стверджувати, що організації вважали доброчинну діяльність своїм статутним обов'язком.

Збірники документів і матеріалів радянського періоду “Документи розповідають”, “Правда про унію” негативно висвітлюють діяльність Греко-католицької церкви і особливо її глави А.Шептицького. Однак, оминаючи ідеологічні нашірвання, знаходимо цікаві поклики, які дають точну архівну інформацію і чітко позначають вилучені частини тексту, на які слід звертати увагу дослідникам в архіві.

Матеріали збірника “Церква і церковна єдність” висвітлюють заходи ГКЦ, спрямовані на організацію соціального захисту галицьких українців, українських студентів за межами Галичини.

Цінним джерелом для дослідження даної теми послужили документальні публікації періодичної преси міжвоєнного періоду, витримані в інформаційно-довідковому, мемуарному, науково-публіцистичному стилі. Доброчинність церкви досить широко висвітлювалася на сторінках таких українських галицьких видань як: “Діло”, “Літопис Бойківщини”, “Рідна школа”.

Проливають світло на суспільно-політичні події того часу та участь у них духовенства документальні статті, поміщені у польській періодиці, яку видавало Міністерство внутрішніх справ: “Sprawy narodowościowe”, “Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych”, варшавська “Gazeta Polska”.

Важливою для дослідження стала релігійно-церковна періодика: “Львівські архієпархіальні відомості”, “Вісник Станіславської єпархії”, “Перемишльські єпархіальні відомості”, “Мета”, “Нива”, “Богословія”. Крім богословських статей у виданнях публікувалися відозви і розпорядження митрополичого ординаріату, галицького єпископату, митрополита А.Шептицького, єпископів Й.Коциловського, Г.Хомишина.

Окрему групу джерел представляють мемуари, які дозволяють досліднику зануритися в атмосферу того часу, який висвітлюється сучасниками подій. До мемуарів належать праці С.Гординського, Д.Горняткевича, М.Данилевич, Ю.Дзеровича, П.Ісаїва та А.Кобринської, А.Конрадової, В.Лициняка, П.Понятишина, Г.Смольського, С.Цьорох, М.Чорнеги, А.Шептицького, С.Шептицької, І.Янович.

Особливо цінними для написання дисертаційного дослідження стали неопубліковані документи, почерпнуті з фондів архівів, які і досі не введені до наукового обігу. Автором було використано фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові, державних архівів Львівської, Івано-

Франківської, Тернопільської областей, досліджено матеріали Перемишльського державного архіву, Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Основний масив фактологічного матеріалу містять фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові. Автором було досліджено 21 фонд. Серед інших виділяється інформаційно насичений ф. 358 (Шептицький Андрей – митрополит).

Таким чином, досліджувана проблема не знайшла достатнього висвітлення у науковій літературі, однак, для її вивчення джерельна база є достатньою.

У другому розділі “Греко-католицька церква в організації соціального захисту галицьких українців” розглянуто і проаналізовано підтримку соціально незахищених верств населення. Благодійна діяльність церкви та її матеріальна опіка були зумовлені окупаційними обставинами українських земель, що характеризувалися політичними і економічними кризами, відсутністю української національної держави, державницької консолідуючої ідеології, тенденціями девальвації традиційних моральних цінностей, асиміляторською політикою польського уряду. В організації добродійної допомоги церква опиралася на національні традиції кінця XIX – поч. XX ст., коли були засновані чисельні суто церковні благодійні організації, а також пов’язані з церквою світські товариства.

Перша світова війна та українсько-польська війна 1918-1919 років спричинили масові людські втрати, каліцтво, сирітство. У зв’язку з цим добродійна діяльність церкви набула більш організованого характеру.

Греко-католицька церква створила мережу притулків для сиріт і бездомних дітей, що складалася із захоронок і захистів. Опіку над закладами здійснювали чернечі об’єднання св.Василія Великого (сс.Василіанки), св.Теодора Студита (сс.Студитки), св.Йосифа (сс.Йосафатки), сестри Службниці Непорочної Діви Марії (сс.Службниці), сестри Милосердя (сс.Милосердя), сестри Пресвятої Родина (сс.Пресвятої Родина), сестри Мироносиці (сс.Мироносиці). Більшість дитячих установ інтернатного типу в досліджуваний період функціонувало під опікою сс.Службниць.

Утримування сирітських притулків вимагало значних матеріальних дотацій, що далеко не завжди було під силу тогочасній українській громадськості Галичини. У складних соціально-політичних умовах Польської держави міжвоєнного періоду розраховувати на значний збір коштів серед мирян Греко-католицької церкви не доводилося. Укладений Польською державою конкордат з Апостольською столицею в 1925 р. хоч і формально урівнював Греко-католицьку церкву з Римо-католицькою та визнавав певні соціальні гарантії з боку уряду для греко-католицького духовенства, однак реально його матеріальний статус був невисоким. Держава не забезпечувала гідного соціального захисту вдовам і сиротам за священниками. Питання матеріального

забезпечення опікунських установ щорічно розглядалося в сенаті при ухваленні бюджету Міністерства праці і суспільної опіки. Польська влада свідомо обмежувала дотації для утримання українських дитячих закладів.

Діяльність сиротинців під опікою чернечих об'єднань забезпечувалась різними шляхами: матеріальною підтримкою зарубіжних добродійних організацій і української діаспори, збором пожертвувань серед парафіян, з фондів Центральної адміністрації столових маєтків Галицької митрополії, єпархіальних товариств, "Захисту ім. митрополита А.Шептицького", особистого фонду митрополита, частковими і порівняно незначними державними субсидіями. Допомога надходила не тільки у формі грошових дотацій, а й продуктів харчування, одягу, сировини з маєтків митрополії.

Незважаючи на велику кількість дитячих благодійних закладів, вони не охоплювали всієї кількості дітей, що потребували опіки. Матеріальною підтримкою сиріт, які перебували на грані виживання, займалися єпархіальні товариства допомоги.

Питання соціального захисту священничих родин вирішували комітети допомоги вдовам і сиротам за священиками, кооператив „Власна допомога”, товариство “Братство св.Ольги”, Інститут вдів і сиріт.

ГКЦ духовно і матеріально опікувалася безробітними, людьми похилого віку, інвалідами УГА та армії УНР, вдовами, багатодітними родинами, особами, постраждалими від стихійних лих. Церква не обмежувалась у добродійній діяльності підтримкою вірних однієї конфесії. Виходячи із засад християнської моралі і загальнолюдських принципів гуманізму, церковні структури поширювали допомогу особам інших релігійних конфесій, які її нагально потребували.

Церковна програма соціального захисту населення охоплювала також сферу медичного обслуговування малозабезпечених верств. Вихідними позиціями в цій галузі діяльності були християнські цінності людського життя і здоров'я, пропаганда морального способу життя. Свідченням цьому було відкриття при сприянні духовенства Шпиталю ім. митрополита А.Шептицького, поради для матерів, вакаційних осель, забезпечення інвалідів УГА, армії УНР. Поряд із соціальною та національною дискримінацією українців у міжвоєнній Польщі, непомірне вживання спиртного реально загрожувало збереженню його генофонду. Вважаючи протиалкогольну і протинікотинову діяльність однією із важливих передумов духовного, фізичного розвитку, яка забезпечує гармонійний розвиток особистості і суспільства, церква активно включилась у поглиблення ідеї тверезості на території Галицької митрополії.

Третій розділ “Добродійна допомога в галузі освіти” присвячений аналізу ролі Греко-католицької церкви у процесі здобуття освіти молоддю у світських і церковних навчальних закладах, виховної роботи серед українських молодіжних організацій. Політичні реалії міжвоєнного періоду не давали українцям Галичини підстав сподіватися на гармонійний розвиток і освіту

підростаючого покоління. Соціальне зuboжіння населення супроводжувалось падінням освітнього рівня. Велика кількість сімей не була матеріально спроможна посилати своїх дітей в школи. Тільки незначна частина української молоді могла здобути вищу освіту. Внаслідок асиміляторської політики польської влади українське шкільництво міжвоєнного періоду перебувало у катастрофічному стані.

В організації підтримки української світської освіти в Галичині важливу роль відіграло Товариство катехитів, очолюване о.Є.Громницьким. Після підписання Польською державою 1925 р. конкордату з Ватиканом Греко-католицька церква здобула більш ширші можливості впливу на молодь, бо за статтею 13-ю документу наука релігії ставала обов'язковою у всіх школах, крім вищих. Митрополит Андрей вважав, що катехитична робота священика в школі сприятиме вихованню підростаючого покоління в дусі "совісної і глибокої праці", зможе забезпечити зведення до мінімуму небезпеку переходу молоді у латинський обряд.

Греко-католицька церква надавала фінансову підтримку Українському педагогічному товариству "Рідна школа", яке охопило своєю діяльністю низку початкових шкіл приватного, громадського і церковного характеру. У повітах Галицької митрополії на Різдво і Пасху проводились добродійні збори пожертвувань для розвитку світської освіти.

В 1930-х роках на діяльності "Рідної школи" позначились протиріччя у суспільних поглядах між митрополитом А.Шептицьким та станіславським єпископом Г.Хомишиним. Останній заперечував концепцію митрополита підтримки шкіл церквою.

Добродійна діяльність Греко-католицької церкви проявилася також у наданні стипендій малозабезпеченим талановитим дітям для здобуття освіти в державних та приватних навчальних закладах. Церква підтримувала розвиток фахової освіти в Галичині. Священики ініціювали заснування навчальних закладів ремісничого типу. Добродійною діяльністю займалися Крайовий комітет допомоги українському студентству імені П.Цимбалістого у Львові, Марійські дружини. Для опіки над студентами вузів 1931 р. у Львові при товаристві "Обнова" був створений Український католицький академічний сеньйорат, який очолив о.Ю.Дзерович. Товариство перебувало під постійною опікою греко-католицького кліру Галицької митрополії.

Духовенство не втрачало зв'язок із тією частиною молоді, яка після закінчення середніх шкіл вливалася у лави студентства. З ініціативи і при підтримці митрополита 1 жовтня 1937 р. у Львові було відкрито Християнський інтернат для української учнівської молоді. Заснування закладу дало можливість частині українського студентства здобувати освіту в умовах матеріальної забезпеченості, в здоровій, пронизаній християнськими ідеалами глибоко духовній атмосфері. При підтримці церкви діяли і українські освітньо-виховні осередки в європейських країнах.

Глава церкви користувався авторитетом на освітянській ниві не лише в Галичині, а й за її межами. Свідченням цьому було обрання його почесним членом Союзу українського студентства в Празі, української студентської громади в Братиславі, Українського товариства прихильників освіти у Відні, Варшаві, інших європейських центрах.

Особливо високими показниками в системі української жіночої освіти Галичини в міжвоєнний період відзначалися створені сс.Василіанками навчальні заклади різних типів: гімназії, інститути, ліцеї, фахові школи. Чернечі об'єднання створювали відповідні передумови для різнобічного культурного розвитку молоді, готували її до вступу у вузи, до участі в громадському житті.

Для розв'язання проблеми забезпечення навчально-виховних церковних закладів кваліфікованими кадрами у Львові була створена приватна семінарія імені св.Йосафата, що існувала впродовж 1935-1939 рр.

Усвідомлення важливого значення фізичної і моральної повноцінності молодого покоління для культурного відродження і економічного зростання краю спонукало представників Греко-католицької церкви розгорнути активну діяльність в галузі опіки і виховання нової генерації. Духовенство намагалося забезпечити дітей не тільки харчуванням, одягом, дахом над головою, а й створити всі необхідні умови для їх повноцінного духовного розвитку, дбаючи про фізичне, моральне та розумове виховання. Митрополит Андрей разом з іншими представниками Греко-католицької церкви були вагомими опікунами молодіжних організацій "Сокіл", "Січ", "Пласт", "Орли". Церкву і товариства єднали спільні християнські засади. Про здатність церкви мобілізувати підрастаюче покоління засвідчив факт проведення 1933 р. у Львові зльоту "Українська молодь Христові". Свято започаткувало загальноукраїнську акцію – Католицьку асоціацію української молоді (КАУМ) та отримало спеціальний привіт і благословення від папи Пія XI. Опікуючись навчальними закладами, молодіжними спортивними організаціями, представники церкви виховували громадян, вірних своїй етнічній приналежності, оберігали молодь від впливу урядової концепції однонаціональної унітарної Польської держави.

У четвертому розділі "Діяльність Греко-католицької церкви в галузі культури та науки" розкрито роль Греко-католицької церкви в розвитку музейних організацій, підтримці культурно-просвітніх товариств, видавничої та бібліотечної справи, українського мистецтва, наукових досліджень.

У складних повоєнних умовах допомогу від церкви отримували як наукові фундації, мистецькі школи, так і окремі особи. Після Першої світової війни у Львові зосередилося чимало діячів української культури. В Галичині знайшли притулок емігранти з Радянської України, серед яких були не тільки політичні діячі, а й письменники, художники, музиканти. Чималу роль у меценатській діяльності Греко-католицької церкви відіграла особиста позиція митрополита Андрея, який жертвував на потреби української культури значні кошти.

Польська влада назагал упереджено ставилася до організації українських музейних закладів, як і до будь-яких інших заходів українців, що спрямовувалися на зміцнення їх історичної пам'яті та національної свідомості й свідчили про цілковиту окремішність української культури від польської.

У 20-х-30-х рр. ХХ ст. митрополит А.Шептицький фінансово підтримував колекціонерську та наукову діяльність Національного музею у Львові. На установу було покладене завдання колекціонувати й зберігати багату матеріально-культурну спадщину українців Галичини, яка б наочно демонструвала їх високорозвинену культуру. Значна частина коштів надходила музею від Центральної адміністрації столових маєтків, окремих представників духовенства. Церковні достойники безпосередньо дбали про поповнення й урізноманітнення музейних колекцій пам'ятками культури, серед яких були рукописи XV – XVIII ст., архівні матеріали XVI – XVIII ст., стародруки, ікони, графічні й живописні твори. Фінансова допомога Греко-католицької церкви Національному музею у Львові не обмежувалася комплектуванням його колекції, а й включала спеціальні науково-дослідні програми.

Символом тісного зв'язку між Греко-католицькою церквою та Національним музеєм став заснований у 1932 р. з ініціативи єпископа І.Бучка Союз прихильників Національного музею у Львові. ГКЦ дбала також про формування колекцій, які б відображали власне церковну історію. Духовенство підтримувало діяльність музею церковного мистецтва, створеного в 1932 г. при Богословській академії у Львові, інших музейних організацій в Коломиї, Перемишлі, Самборі, Станіславі, Сяноку, Тереховлі, Лютошарах (природничий музей столових маєтків).

Митрополит А.Шептицький був переконаним прихильником думки про вагомий роль друкованого слова в національному розвитку й поступі. Греко-католицька церква взяла найдіяльнішу участь у відновленні й налагодженні праці товариства "Просвіта" у 20-30-х рр. ХХ ст. В міжвоєнний час у середовищі вищої ієрархії церкви точилися дискусії навколо проблеми відносин між церквою і світськими українськими організаціями та політичними силами. Особливу позицію з цих питань займав станіславський єпископ Г.Хомишин. Наслідком дискусій стало створення передусім у межах Станіславської єпархії релігійних товариств "Скали", які подекуди конкурували з "Просвітою", однак назагал працювали в одному напрямі, сприяючи поширенню просвіти серед українського населення.

Греко-католицька церква надавала значну увагу виданню й поширенню релігійної літератури та преси. Матеріальною допомогою церкви користувалися українські релігійні видання: "Мета", "Христос наша сила", науково-популярні: "Дзвони", "Назустріч", дитячі: "Світ дитини", "Українське юнацтво", книгозбірні.

Акцентування на національному обличчі українського мистецтва було характерним для меценатської діяльності Греко-католицької церкви. Митрополит А.Шептицький обстоював вагомий значення мистецтва в

культурному житті нації. Свідченням цьому була підтримка мистецької школи О.Новаківського, окремих обдарованих осіб на студіях як в Галичині, так і за кордоном, створення кафедри мистецтвознавства у Богословській академії у Львові, заснування в 1930 р. Товариства прихильників мистецтва.

Поza увагою ГКЦ не залишились і такі види мистецтва як кіно і фотографія. Добродійною допомогою церкви користувались мистецькі спілки не тільки в Галичині, а й за кордоном, зокрема, Союз українських митців у Парижі, Український мистецький гурток "Спокій" у Варшаві, Українська академія мистецтва у Празі.

Греко-католицька церква підтримувала тісні контакти з українською науковою громадськістю. Особливо плідними в цьому напрямі виявились стосунки А.Шептицького з Я.Пастернаком – директором музею НТШ. Спільними зусиллями церкви й товариства та за фінансової підтримки глави ГКЦ були проведені розкопки в катедрі св.Юра у Львові, на Станіславщині, що виявили національні раритети України.

Найважливішу роботу у дослідженні церковної історії у міжвоєнний період проводило вчене духовенство. Засноване 1923 р. у Львові Богословське наукове товариство стало осередком, який згуртував науковців-богословів, плевав розвиток богословських наук. Відкрита у 1928 р. Львівська Богословська академія стала європейським вищим навчальним закладом, де на відповідному рівні велася як навчально-виховна, так і науково-дослідна робота викладачів та студентів. Митрополит сприяв проведенню досліджень з історії, вважаючи такі заходи необхідними для духовного збагачення української нації.

Причетність Греко-католицької церкви до української світської науки виявлялася також у науковій діяльності окремих духовних осіб. Чимало священників перебували у складі дійсних членів НТШ. Така співпраця сприяла концептуальному поглибленню досліджень рідної історії, філософії, мови.

Підтримкою церкви користувались науково-дослідні роботи та природоохоронна діяльність у столових маєтках митрополії. Організація заповідних зон мала важливе значення як для української науки, так і для розвитку туристичної сфери. При купівлі лісових угідь Греко-католицькою церквою перевага завжди надавалася тим територіям, які становили цінність з наукового огляду.

У висновках узагальнено результати дослідження.

1. В умовах тиску Польської держави на національне життя українського населення Греко-католицька церква, основна функція якої душпастирська праця, взяла на себе відповідальне завдання – організацію соціального захисту галицьких українців.

2. Добродійною діяльністю ГКЦ підтримувала не лише вірних своєї конфесії, а, виходячи із загальнолюдських принципів, надавала допомогу представникам інших релігійних конфесій.

3. Греко-католицька церква постійно виділяла кошти для підтримки, у першу чергу, галицьких освітніх осередків (початкових, фахових шкіл, гімназій “Рідної школи”). Створені церквою навчальні заклади різних типів (гімназії, інститути, ліцеї, фахові школи під опікою чернечих об'єднань) відзначалися високими показниками в системі національної освіти.

4. Духовенство підтримувало розвиток молодіжних організацій (“Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Орли”), дбаючи про національне, розумове, фізичне виховання підростаючого покоління для відродження і економічного зростання краю. Морально-релігійний вишкіл, окрім формування світогляду та утвердження національних переконань, передбачав вироблення в людині потреби до самореалізації шляхом здійснення багатосторонньої добродійної діяльності.

5. В міжвоєнний період представники Греко-католицької церкви долучилися до пам'яткоохоронної діяльності, вважаючи цю справу важливою для розвитку національної свідомості українського народу. Духовенство виступило активним учасником колекціонування, комплектування, матеріальної підтримки збірок як Національного музею, музею церковного мистецтва при Богословській академії у Львові, так і інших регіональних і обласних музейних організацій.

6. Греко-католицька церква допомагала розвивати творчі здібності обдарованій молоді, підтримувала мистецькі осередки як в Галичині, так і за її межами. Запозичуючи нові тенденції у мистецтві за кордоном, стипендіати митрополита підвищували рівень своїх знань, українська культура позбавлялася провінційності, виходячи на європейський щабель розвитку.

7. У міжвоєнний період церква приділяла значну увагу розвитку культурно-просвітніх товариств, бібліотечної та видавничої справи. В межах Галицької митрополії діяли читальні “Скали”, “Просвіти”. Підтримка церковними структурами українських видавничих спілок, бібліотек було кроком, що засвідчував розвиток національних культурних надбань у період полонізації.

8. Греко-католицька церква цікавилася справами української науки й підтримувала її розвиток у період між двома світовими війнами. В столових маєтках Галицької митрополії проводилися дослідницькі роботи. Священники – дійсні члени НТШ, Богословського наукового товариства займалися вивченням рідної історії, зокрема церковної, мовознавства, філософії.

9. В 20-30-ті роки ХХ ст. Греко-католицька церква представляла духовні та матеріальні інтереси українців Галичини.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях автора:

1. Гнот С. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921-1939) // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць / Львівський філіал Української Академії державного управління при Президенті України. – Львів: Вид.-во ЛФ УАДУ, 2001. – Вип. 6. – С. 299-309.
2. Гнот С. Греко-католицька церква і мистецтво Західної України 20-30-рр. XX ст. // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія – історичні науки. – Луцьк: Вид.-во ВДУ, 2001. – С. 44-48.
3. Гнот С. Проблема захисту дітей в діяльності Греко-католицької церкви міжвоєнного періоду // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. – Львів: Вид.-во ЛКА, 2002. – Вип. 4. – С. 54-66.
4. Гнот С. Добродійна діяльність Греко-католицької церкви у 20-30-х рр. XX ст. (за матеріалами української галицької преси) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – Вип. 5-6. – С. 211-219.
5. Гнот С. Співпраця Греко-католицької церкви Львівської архієпархії з українським шкільництвом у період між двома світовими війнами // Мандрівець / Видання Національного університету “Кисво-Могилянська академія”. – Тернопіль, 2002. – №3 (38). – С. 13-19.
6. Гнот С. До питання про діяльність Греко-католицької церкви у створенні захистів та захоронок у Галичині в міжвоєнний період // Історія релігій в Україні. Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2001 року). – Львів: “Логос”, 2001. – Кн. 1. – С. 179-183.
7. Гнот С. Роль Греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20-30-х років XX ст. // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. Матеріали науково-практичної конференції 22 листопада 2001 року. – Львів: ЛФ УАДУ, 2001. – Ч. 1. – С. 107-109.
8. Гнот С. Митрополит Андрей Шептицький і розвиток національної культури Галичини в міжвоєнний період // Історія релігій в Україні. Праці XII-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002 року). – Львів: “Логос”, 2002. – Кн. 1. – С. 113-117.
9. Гнот С. Греко-католицька церква і проблема збереження пам'яток національної культури Галичини у міжвоєнний період // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали наукової краєзнавчої конференції 21 листопада 2002 р. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – С. 126-135.

Анотація

Гнот С.І. Добродійна діяльність Греко-католицької церкви у 1921-1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

У дисертації на основі опрацювання опублікованих та архівних матеріалів, періодичної преси, спогадів, вітчизняної та зарубіжної історіографії висвітлено добродійну діяльність Греко-католицької церкви на території Галицької митрополії у міжвоєнний період. З'ясовано фактори, що сприяли активізації її діяльності в організації соціального захисту галицьких українців. Добродійна допомога ГКЦ в галузі освіти полягала у матеріальній підтримці молоді як в Галичині, так і за її межами в українських світських і церковних закладах різних типів. Упродовж означеного періоду церкву цікавили проблеми розвитку національної культури та науки. Духовні особи відновлювали діяльність просвітніх товариств, сприяли видавничій і бібліотечній справі, займалися збором і збереженням пам'яток матеріальної культури.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Галицька митрополія, добродійна діяльність, митрополит, духовенство.

Annotation

Hnot S.I. Charity activities of Greek-Catholic Church in 1921-1939 (based on the materials of the Halych Metropolis). – Manuscript.

A dissertation to attain the degree of Candidate of History: speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – L'viv National University named after Ivan Franko, L'viv, 2003.

The dissertation highlights the charity activities of Greek-Catholic Church on the territory of Halych Metropolis in the period between the World Wars as based on the published and archival materials, periodicals, memoirs, home and foreign historiography. The factors that had a great impact on its activity connected with organization of social provision for the Halych Ukrainians have been analyzed. In educational sphere Greek-Catholic Church provided financial support to youth in Ukrainian secular and church establishments of various types in Halychyna as well as other regions. Within the clergymen renewed the activity of enlightenment societies, contributed to publishing and library activities, were active in collecting and preserving the monuments of material culture.

Key words: Greek-Catholic Church, Halych Metropolis, charity activities, metropolitan, clergy.

156

Аннотация

Гнот С.И. Благотворительная деятельность Греко-католической церкви в 1921-1939 гг. (по материалам Галицкой митрополии). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2003.

В диссертации, опираясь на опубликованные и архивные материалы, периодическую печать, воспоминания, отечественную и зарубежную историографию, исследована благотворительная деятельность Греко-католической церкви в 1921-1939 гг. на территории Галицкой митрополии. Проанализированы факторы, которые повлияли на активизацию ее деятельности. Подчеркивается, что социальная деятельность Греко-католической церкви и ее материальная поддержка является причиной исключительно оккупационных обстоятельств украинских земель. В диссертации указывается, что в благотворительной деятельности церковь опиралась на национальные традиции конца XIX – нач. XX вв., когда были созданы многочисленные церковные организации, а также связанные с церковью светские братства.

После Первой мировой и польско-украинской 1918-1919 гг. воен, следствием которых были масштабные человеческие жертвы, увечия, сиротство, благотворительная деятельность Греко-католической церкви носит более организованный характер.

Освещена организация детских домов под управлением Греко-католической церкви и источники материальной помощи для этих организаций. Поддержка приютов проявлялась не только в форме денежных дотаций, но и продуктов питания, одежды, сырья из лесов митрополии.

В диссертации проанализирована материальная поддержка Греко-католической церковью безработных, пожилых людей, инвалидов УГА, армии УНР, вдов, многодетных семей, пострадавших от стихийных бедствий. В благотворительной деятельности церковь не ограничивалась помощью верным одной конфессии, а исходя из христианских принципов гуманизма, распространяла ее по возможности на всех, кому она была необходима. Церковная программа социальной защиты населения охватывала также медицинскую сферу.

Политическая ситуация междувоенного периода не способствовала развитию украинского образования. В работе освещена материальная помощь Греко-католической церкви педагогической организации “Ридна школа”, талантливой молодёжи в церковных и светских образовательных учреждениях. Благотворительностью в сфере образования занимались Марийские организации, Краевой комитет помощи украинскому студенчеству имени П.Цимбалестого во Львове, Украинский католический академический сеньорат, Организация катехитов, Христианский интернат для школьной молодёжи. В

1930-х гг. на деятельности “Ридной школы” отразились противоречия во взглядах между А.Шептицким и станиславовским епископом Г.Хомишиным. Последний отвергал концепцию митрополита по вопросам поддержки школ церковью.

Благотворительная деятельность церкви в исследуемый период проводилась по инициативе Андрея Шептицкого. Одновременно это способствовало утверждению его авторитета не только в Галичине, но и за её пределами. Глава Греко-католической церкви был почётным членом Союза украинского студенчества в Праге, Братиславе, Вене, Варшаве. Митрополит вместе с другими представителями церкви поддерживал развитие молодежных организаций: “Сокил”, “Сич”, “Пласт”, “Орлы”, проявляя заботу о национальном, умственном, физическом воспитании подрастающего поколения.

В диссертации раскрыта роль церкви в сфере национальной культуры. Отмечена особая роль митрополита Андрея, по инициативе которого духовенство поддерживало Национальный музей материальными средствами, пополняя его коллекции добровольными пожертвованиями из ценных произведений искусства, финансировало отдельные научные проекты. Создание в 1932 г. Союза поклонников Национального музея положительно воздействовало на расширение помощи музею среди представителей Греко-католической церкви. Духовенство заботилось о деятельности музея церковного искусства, созданного в 1932 г. при Богословской академии во Львове, других локальных организаций (в Коломые, Перемышле, Самборе, Станиславове, Сяноке, Тереховле, а также в Лютошарах – митрополичий музей столовых угодий).

Церковь материально поддерживала украинские культурно-просветительные организации (“Просвита”, “Скала”), религиозные издательства (“Мета”, “Христос наша сила”), научно-популярные (“Дзвонь”, “Назустріч”), детские (“Свит дитини”, “Українське юнацтво”), библиотеки.

Освещена поддержка художественной школы О.Новакивского, отдельных творческих личностей в Галичине и за её пределами.

Проанализирована благотворительная деятельность ГКЦ в научной сфере. Подчеркивается, что серьёзную работу в научных исследованиях выполняло духовенство, объединённое в Богословском научном кружке, Богословской академии во Львове. ГКЦ поддерживала тесные контакты с украинской светской научной общественностью. Представители духовенства были действительными членами НТШ. А.Шептицкий способствовал проведению исследований по изучению истории церкви, считая такие работы необходимыми для духовного развития украинской нации. Отмечается также, что ГКЦ поддерживала научно-исследовательские и природоохранные мероприятия в пределах столовых угодий Галицкой митрополии.

В 20-30-е годы XX ст. Греко-католическая церковь стала ярким выразителем и гарантом духовных и материальных интересов украинцев Галичины.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, Галицкая митрополия, благотворительная деятельность, митрополит, духовенство.